

K FINANČNÍ PRAVOMOCI ČESKÉHO SNĚMU V DRUHÉ POLOVINĚ 17. STOLETÍ

Valentin Urfus

Bílá hora a vývoj po ní bezprostředně následující znamenaly pro český stavovský sněm a jeho postavení velmi mnoho.¹⁾ V prvních letech nebylo sice hned ve všem jasno. Náběhy na nové uspořádání ústavních poměrů v českém státě prodělaly tehdy dokonce několikerou změnu; krajní řešení směřující k přímému absolutismu a spojené zejména s tak řečenou teorií propadlých práv, dle které pozbyla v důsledku povstání celá stavovská obec (ohled na české přívržence vítězovy se přitom nebral) svých veškerých práv, byl střídán dočasně vzbuzovanou nadějí, že bude přece jen možno navázat na starou stavovskou ústavu a naopak. V pozadí všeho toho stála zcela přirozeně vojenská situace a osud císařských zbraní, který v polovině dvacátých let byl ještě v řadě směrů nejasný.²⁾

Teprve Obnovené zřízení zemské tu přineslo konečnou jistotu; ovšem jistotu, za kterou se platilo velmi těžce a jejíž cena je obecně známa. Vítězný panovník nechtěl ponechat očividně nic do budoucna náhodě a projevil v nové zemské ústavě stejnou důslednost, jakou osvědčil i ve vykořeňování jiných příčin "ohavné rebelie." Pokud šlo o český sněm jistě nejtíživější změnou byla likvidace jeho zákonodárné pravomoci. V hlavních rysech náležejí i tyto skutečnosti k poznatkům dobře známým.

Na druhé straně se však Obnovené zřízení v ledasčems krajnostem vyhýbalo a navazovalo - alespoň prozatím - na dosavadní stav. K těmto kompromisním stránkám tehdejší habsburské politiky náleželo nepochybně v první řadě známé potvrzení zemských privilegií zvláštním patentem

1) Ze starší literatury zvl.: W.W. T o m e k, Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II., Praha 1868, J. K a l o u s e k, České státní právo, Praha 1892 (II.vyd.), sejm. str.433 a n.; Ch. d' E l v e r t, Zur österreichischen Finanz-Geschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder, Brno 1881, na více místech, sejm. 215, 245 a n.; nejnověji: V. V a n e š e k, La situation des états en Bohême entre 1620-1848, I., Mélanges Antonio Marongiu, Études présentées à la Commission internationale pour l'histoire des assemblées d'états, Palerme 1967, str.247 a n.

2) K a l o u s e k, l.c., str.403 a n. sejm. o významu tak řeč. relace z 20. IX.1623 na str. 413; jinak H. T o m a n, Schicksale des böhmischen Staatsrechtes in den Jahren 1620 bis 1627, Praha 1870.

z 29. května 1627, který byl téměř zároveň s novou ústavou vyhlášen.³⁾ Sem náleželo dále i to, že Obnovené zřízení potvrzovalo výslovně (i když s určitou výhradou) právo stavovského sněmu schvalovat králem požadované daně⁴⁾, tedy jinými slovy potvrzovalo finanční pravomoc českého sněmu, která odedávna náležela k nejpodstatnějším oprávněním sněmovních shromáždění.

Tato okolnost v širší historické perspektivě ustupuje zpravidla do pozadí. Je to pochopitelné: hledisko, mající na zřeteli konečné vítězství panovnického absolutismu nad feudálním stavovstvím, může sotva vycházet z jiného předpokladu. A přece tu nešlo jen o lhostejnou podrobnost, která by byla bývala pro další vývoj bez významu. Přesvědčuje o tom řada skutečností - ostatně stále ještě málo známých - a dotýkajících se právě dalšího vývoje, zejm. pak událostí spadajících v naši minulosti do druhé poloviny 17. stol.; ale i skutečnosti časově od bělohorské porážky daleko vzdálenější: snad není bez významu připomenout na tomto místě ani to, že argumentace dovolávající se toho, že vítězný Ferdinand II. se neodvážil sáhnouti na finanční pravomoc stavovského sněmu, byla vlastní českému státoprávnímu boji v šedesátých letech minulého století, kdy čeští politikové v tomto faktu spatřovali jeden z důkazů, že státoprávní postavení českého sněmu nebylo dotčeno pobělohorskými změnami a kdy žádali, aby i tehdejší český sněm měl právo rozhodovat o otázkách státních financí.⁵⁾

Této stránky nové zemské ústavy po Bílé hoře se však nedovolávali jen představitelé českého národa v minulém století. I současníci, jak o tom svědčí řada skutečností, především pak potencionální protihráči v tomto vztahu - tedy vídeňský dvůr a pobělohorští stavové - si byli vědomi toho, že potvrzení finanční pravomoci českého sněmu nebylo jen prázdnými slovy; že čeští stavové té doby byli mentálně - a ve velké většině - i fyzicky zcela jinou společností, než ti, kdož české povstání připravovali, je sotva zapotřebí dodávat. Tím spíše je ovšem nutno věnovat pozornost všem těm případům, kdy otázka finanční pravomoci vedla v nových podmínkách panovnického absolutismu ke konfliktům či alespoň k napětí mezi vládou a sněmem. Samozřejmě bylo by naprosto falešné hledat v těchto projevech - a není to snad třeba vůbec ani pod-

3) K a l o u s e k, l.c., str. 463.

4) Šlo o čl. A 5 OZZ; v potvrzení privilegií bylo pak znovu uvedeno, že od stavů nemá být požadováno žádných daní mimo ty, ke kterým svolí (viz pt. z 29.V.)

5) Svědčí o tom svým obsahem i rokem vydání především výše uvedená práce T o m k o v a; ještě jasněji to T. vyjádřil ve své přednášce ve Spolku historickém v r.1878 (srov. "Národní listy" z 2.a5.XI.1867); z tisku dále např. "Národní pokrok" z 5.IX.1868 - "Deklarace poslanců a státní právo české".

trhávat - nějakou analogii stavovských zápasů předchozí éry. Co stojí spíše za zdůraznění je obecný význam takového sledování.

Nemůže být totiž sporu o tom, že dotčená fakta mohou podat ucelenější obraz o problematice vzájemného poměru mezi panovníkem a stavou, který ve vývoji feudálního státu hrál tak mimořádně významnou roli, než jaký může poskytnout pohled směřující toliko k bělohorské porážce a změnám na ní navazujícím. V řadě podrobností je tu možno, patrně lépe než v čemkoliv jiném, odkrýt některé odlišnosti, v nichž se prosazoval panovnický absolutismus v naší zemi jako v zemi se starou a bohatou stavovskou tradicí, na rozdíl od zemí, kde tomu tak nebylo, tedy ku příkladu v některých teritoriálních státech sousedního Německa nebo i jinde, kde sice stavovství bylo také hluboce zakořeněným jevem, kde se však cesty vývoje ubíraly jiným směrem.⁶⁾

Rovněž tak je sotva třeba zvláště zdůrazňovat, komu musilo připadnout konečné vítězství. Význam českého vývoje však i tady spočíval zřejmě v něčem jiném: jeho průběh ukazuje totiž mimo jiné, že mocensky silnější partner - tedy absolutistický panovník - tu nakonec vítězil nejen mocenskými prostředky, nýbrž i silami ještě jiného druhu; budiž v této souvislosti dovoleno říci, že i jistým koncepčnějším přístupem, tj. především přístupem hospodářskopolitickým, k řešení otázek státních financí, než jaké představovala tradiční finanční pravomoc stavovských shromáždění. I tak je možno tedy dotčené souvislosti chápat celistvěji, zejm. pak nejen pokud šlo o hlavní směr vývoje, nýbrž i pokud šlo o jeho odbočky a dočasná zastavení.

Již na konci třicetileté války bylo celkem jasné, že dosavadní berní systém, zejm. pak daňová praxe uplatňovaná v průběhu válečných let má nejednu trhlinu a že sotva může nadále stačit tomu, aby z ní bylo možno hradit stále rostoucí požadavky státní pokladny. Vznikala tak tedy situace, která se pak v příštích letech měla opakovat až s úmornou pravidelností, situace vtiskující zároveň ráz celému následujícímu období v našich zemích. Toto poznání mělo však tehdy, v posledních letech války, přece jen určitý zvláštní přídech, vyplývající z ovzduší této doby, která, jak známo, nebyla pro císařská vojska na bojištích nikterak zvláště úspěšnou.

Na počátku čtyřicátých let - v r. 1643- dochází tak skutečně k radikálnímu pokusu postavit dosavadní soustavu státních financí o-

⁶⁾ Srv. přehlednou statí E. L o u s s e, *Absolutism, The Development of the Modern State* (ed. H. Lubasz), New York-London 1964, str.46.

pravdu na nový základ. Tím se měly stát nepřímé daně. Ponecháme-li stranou podrobnosti, je možno v krátkosti říci, že se tu poprvé v pobělohorské berní praxi setkáváme s myšlenkou zavést do berní soustavy tak zvané akcízy, jak byly tyto nepřímé daně, vybírané z prodeje nej-různějšího spotřebního zboží, nazývány. Dotčená opatření byla zamýšle-na centrálně, což znamenalo, že se měla dotýkat všech zemí nalézajících se pod vládou Habsburků. Byl to tedy jeden z výrazných projevů centralisticko-absolutistických tendencí; Čech se tento pokus zatím jen dotkl.⁷⁾

Netrvalo však dlouho a v r.1646 se panovník obrátil znovu na stavy s podobnou žádostí a tentokrát přímo i na český sněm. Stavové tehdy akcízy - nebo jak se jim také prostě jen říkalo "sbírky" - z prodeje nápojů, masa, másla, sýrů, vlny, bot, střevíců, pantoflí a dříví skutečně povolili, a to na tři roky.⁸⁾ Akcízy neměly tedy nahraditi dosavadní berní systém ještě trvale a jejich povolení nevybočovalo v tomto smyslu vlastně ani příliš z běžné délky jednotlivých berních období. V každém případě měly být však vybírány na místo dosavadních daní, jejichž páteří byla zemská berně, nazývaná obecně kontribucí, tedy přímá daň, spočívající v podstatě na usedlostním principu.⁹⁾

Akcízy, ač šlo, jak je patrné již z toho, co bylo právě řečeno, o opatření vskutku zásadní, byly tehdy povoleny poměrně hladce, třebaš prý ne bez určitého odporu. Jistě nesprávným není vysvětlení, ke kterému se přiklonila dosavadní literatura a které vlastní motiv této stavovské povolnosti spatřuje v tom, že jankovská porážka v r.1645 obnovila v řadách českých stavů, tedy především v řadách oné nové šlechty, která svůj osud spojila s dynastií, pocit nejistoty a strachu před konečným výsledkem války.¹⁰⁾

Je tu třeba však zdůrazniti ještě něco jiného, co nekotvilo v psychologii tehdejší aristokracie, co však naopak mělo podstatný význam pro další vývoj. Byly to skutečnosti dotýkající se právě finanční po-

7) O. P l a c h t, České daně 1517-1652, Praha 1924, str.75 - hovoří o tom že zprvu se uvažovalo o záměru dát tuto věc na pořad sněmu již v prosinci 1643; pak ale měla být celá záležitost vyřízena absolutisticky "per edicta regia"; dále: A. R e z e k, Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III., Praha 1890, str. 447, T o m e k, l.c., str.36.

8) P l a c h t, l.c. str. 77; kromě toho stavové svolili k dani z kapří nása-dy a k desátému manděli ze vší sklizně (vrchnostenské i poddanské); rovněž již v r.1645 povolili dan z hlavy.

9) K a l o u s e k, l.c., str.463, P l a c h t, l.c., str.44.

10) P l a c h t, l.c., dále K. D o s k o ť i l, "K edici berní ruly", Berní rula, sv. 1., Praha 1950, str.36-38, A. R e z e k, Dějiny Čech a Moravy nové do-by, I., Praha 1892, str. 330 a 358.

litiky a berní pravomoci stavovského sněmu. Není jistě nutno obšírně zdůrazňovat, že k privilegiím šlechty náležely v minulosti českého státu především daňové výhody, a to nejen v tom smyslu, že šlechta na sněmu s ukládanou daní projevovala souhlas, nýbrž i pokud šlo o rozvrh daňového břemene. Šlechta sice zásadně od daňové povinnosti osvobozena nebyla; v průběhu 16. stol. se jí však podařilo přenést hlavní část daňového zatížení na poddaného, který se stal tak hlavním poplatníkem, a v jistém smyslu i na města.¹¹⁾

Akcízy na druhé straně představovaly nový typ daně, který do tohoto schematu nezapadal. Nepřímé daně nebyly sice předchozímu vývoji neznámé, jak o tom svědčí řada příkladů nejen z oblasti zemských financí, nýbrž i z měst.¹²⁾ Hlavní smysl akcízů spočíval však nikoliv jen v tom, že šlo o daně nepřímé, nýbrž ještě - a to především - v něčem jiném: tento berní prostředek mohl být totiž využit k takovému cíli, aby daňové břemeno bylo rozvrženo daleko všeobecněji, než jak k tomu skýtaly příležitost dosavadní daně. Předpokladem bylo ovšem to, aby akcízy byly zavedeny opravdu všeobecně a trvale. Byl to tedy, jak by bylo možno asi moderně říci, určitý "demokratičtější" typ daně, o čemž svědčí mimo jiné i ta okolnost, že původ akcízů bývá obvykle spojován s holandským vývojem, jehož měřítko ovšem není možno v žádném směru srovnávat v polovině 17. stol. s ekonomickými a sociálními poměry panujícími tehdy v Čechách.¹³⁾

Právě nastíněné souvislosti se však na konci třicetileté války hned v plné šíři ještě neprojevíly. Stavové, jak byla o tom již učiněna zmínka, se poměrně ochotně podvolili a akcízy povolili. Řada okolností dává však současně tušit i to, jak dalece vyplývala tato ochota z momentální tíživé situace a jak úzkostlivě se stavové zřejmě již tehdy snažili, aby jejich souhlas nemohl být vykládán jako svolení

11) P l a c h t, l.c., str.34 a 44 - zejména výklad o období 1564-7 a 1567-93.

12) K a l o u s e k, l.c., str. 463, P l a c h t, l.c. na řadě míst, např. str. 23, dále i J. P e k a ř, České katastry 1654-1789, Praha 1932, např. str.82 (o posudném a pivním tácu); je tu třeba poukázat i na určité terminologické kolísání, kterému se nevyhýbá ani novější literatura, označujíc prostě nepřímou dan jako akcízu: tak P l a c h t (l.c., str.32) hovoří o "akcízu" dokonce již k r.1564, podobně i J. H e i d l e r, Moravská kontribuce od konce války třicetileté do reforem tereziánských, Časopis Matice Moravské, sv.41-42 (Brno 1917-18), str.222 stotožňuje nápojovou dan s "velkým akcízem"; snad i stavové ve čtyřicátých letech 17. stol. nechtěli hned vidět nebo dát najevo, Oč při tehdejších pokusu o zavedení akcízů šlo - ukazovala by nám opatrná textace sněmovních artikulí, kde je řeč jen o extraordinární kontribuci - Stát. ústřední archiv (dále: SUA), Desky zemské stavovské, kvatern č. 6, fol. 0 3b-4.

13) Th.v. I n a m m a - S t e r n e g g, Der Accissenstreit der Finanztheoretiker, Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, sv.21 (1865), d E l v e r t, l.c., str. 215; diskuse o akcízech pokračovala v ekonomické literatuře ještě dlouho v průběhu 18.stol.

s účinky dalekosáhlejšími než jen dočasnými. Ukazuje na to i způsob, jakým si počínali, jakmile s koncem válečného zápolení odpadly obavy z dalších otřesů a politických zvrátů. V prvním desetiletí po vestfálském míru pozorujeme tak na všech stranách energicky prosazovanou snahu stavů udržet si svoji berní pravomoc a postavit ji nově na pevný základ. Že v pozadí stálo i nebezpečí vyplývající z nedávné epizody se zaváděním akcízů, o tom nelze pochybovat. Z toho všeho pak vzešlo, jak známo, několik let trvajících a posléze i s úspěchem dokončené úsilí vypracovat tak řečenou berní rulu. Ani tady, pokud jde o motivy celého tohoto podniku, nepřipouští dosavadní literatura¹⁴⁾ - a jistě správně - pochybnosti, že prvý český katastr děkuje za svůj vznik obavě stavů, aby nedostatky v berní technice nevedly nakonec k tomu, že by právo stavů daně povolovat, rozvrhovat a vybírat mohlo být omezeno.

Stále rostoucím nárokům dvora nemohla ovšem trvale pomoci ani sebe lépe provedená katastrální práce. Záhy se proto znovu vynořila snaha usilující o zvýšení berního výnosu českých zemí. K tomu přispívala nadto i skutečnost, že v průběhu dalších let se počaly objevovat i některé nesporné nedostatky daňové praxe založené na berní rule. Tyto snahy vyvrcholily pak v sedmdesátých letech, kdy se v jejich čele znovu ocitá plán zavést na místo dosavadní berní soustavy do Čech akcíz. Zejména druhá polovina tohoto desetiletí je na českém sněmu obdobím neobvykle rušným; sněmovní zasedání i další orgány sněmu pracují tehdy naplno a otázka finanční pravomoci je opět v popředí pozornosti.

Po určitých nábězích z počátku dotčeného desetiletí¹⁵⁾ zahájil dvůr nový útok na finanční pravomoc českého sněmu v r. 1675, kdy plán na zavedení akcízů do českého berního systému byl otevřeně předložen.¹⁶⁾ Český sněm k jeho posouzení zvolil tehdy zvláštní sněmovní komisi,¹⁷⁾ která svůj úkol spatřovala nejen ve studiu zmíněného návrhu,

14) D o s k o š i l, l.c., sejm. str. 38.

15) P e k a ř, l.c., str. 39; se zvýšeným zájmem o "způsob contribuování" se setkáváme na sněmech např. již v r. 1671 a 1672 (Desky sejm. stav., kvatern 8, 8, fol. K 6a - sněm z 9.III. - 8.VI.1671; fol. K 21b - sněm z 20.XI.1671 - 3.V.1672); na sněmu v r. 1673 (fol. L 5-6 z 24.X.1672 - 6.II.1673) stavové volí dokonce již k tomu cíli stavovskou komisi; na sněmu r. 1674 (fol. L 30 z 2. XII.1673-10. IV. 1674) je referováno o výsledku této komise; o co šlo nejvíce, bylo, aby vše zůstalo "při dosavad trvajícím způsobu v contribuování"; v r. 1674 je podnikána i jiná akce na zvýšení berního efektu podporou obchodní politiky, sejm. snahou o vykořenění škodlivých monopolů (SUA, Nová manipulace - NM C 5/1.

16) A. R e z e k - J. S v á t e k, Dějiny Čech a Moravy nové doby, II, Praha 1894, str. 90 - návrh na zavedení akcízů se opíral o panov. rozhodnutí z 31. května 1675; mělo jít o akcíz z mouky, nápojů, masa, kůží a z platů pocházejících ze služeb (což se vztahovalo výslovně i na vrchnostenské úředníky) k tomu Desky sejm. stav., 8.8, fol. M 9-11 (sněm z 20.XI.1674-6.VI.1675).

nýbrž i v tom, jak jeho realizaci odložit a celou věc tak bez velkého hluku sklídit se světa. Dvůr se tím však nemínil spokojit a hned v příštích letech následovalo nové důrazné naléhání. Stavové se snažili tomu tentokrát čelit tak, že na místo dočasné sněmovní komise, volené k posouzení určitého návrhu, chtěli dosadit orgán, který by měl trvalejší a všeobecnější pravomoc. Vyjadřuje to jejich žádost, se kterou se tehdy obraceli k panovníkovi, aby jim bylo povoleno za účelem reformy berního systému zřídit tzv. hlavní komisi, tedy jinými slovy jakýsi stavovský výbor, ne nepodobný pozdějšímu zemskému výboru; takovýto orgán měl tehdy při řešení berních záležitostí v Čechách již určitou tradici, neboť podobná komise, označovaná rovněž jako hlavní, řídila v polovině století práce na berní rule a fungovala pak ještě dlouho později až právě do sedmdesátých let.¹⁸⁾ Stavovské žádosti nebylo však vyhověno a tak sněm zvolil opět jen novou dočasnou komisi (deputaci), která měla návrhy opětně posoudit.¹⁹⁾ Zatím se však již přiblížil konec sedmdesátých let a s ním i r.1680, kdy se otázky berní reformy dostaly do nového proudu. Selské povstání, jakož i další události spadající v Čechách do tohoto pohnutého roku je tu sotva zapotřebí obšírně připomínat. Ač, jak ještě uvidíme, právě tento vývoj mohl v ledašems podpořiti argumentaci přimlouvající se za zavedení akcízů, byl výsledek nakonec opačný. Sněmovní deputaci se podařilo přeměnit otázku akcízů ve všeobecné úvahy o berní reformě²⁰⁾ a tento její dílčí úspěch stává se pak v následujících letech trvalým. Nemalou zásluhu o

17) Jejimi členy byl strahovský opat Jar. Hiernheim, opat u sv. Mikuláše na Star. městě Jan Manner, hr. Jan Fr. Vrbna, Jan Václ. Novohradský z Kolovrat, Jan Kryšt. Malovec, Jan Petr Hubryk z Hennerdorfu, Jan Valerián Neumann (Star. město), Jan Vilém Dienzler (Malá strana); Manner, Vrbna a Malovec byli současně nejv. berníky; dále: SÚA, CDKM, I., 1675, č. 630 list z 9.V.1675 a tamtéž č.631 - odpověď dv. komory kancléři z 28.X.1675.

18) Fungovala od r. 1654 dokonce až do r.1674 (K a l o u s e k, l.c., str.472)

19) P e k a ř, l.c., str. 39, Desky zem. stav., č.8, fol. 09-11 (sněm z 23.XI. 1676-22.IX.1677): členy této deputace, což svědčí o významu, který jí byl přikládán, byli osobnosti vskutku vynikající - praž. arcibiskup, svatovítský probošt Jan Hynek Dlouhoveský, opat Hiernheim, nejv. purkrabí Bern. Ign. z Martinic, radové čes. komory Ferd. Arn. Hyserle z Chodů a Jan Pavel Leop. Walderode z Eckhausu, dále za stav rytířský nejv. písař. Fr. ze Seydleru, místokomorník Petr Mik.Straka, z Nedabylic a místosudí Jan Jiří Wolbram Brandlinský z Stékře, z měst. stavu radní staroměstský Jak Daniel Globic, novoměstský Jiří Michal Terman a král. rychtář na Malé straně Ferd. Lechner; tato deputace však zřejmě nikdy nepracovala, neboť již následující sněm (20.XII.1677 - 6.VI.1678 - fol. P 2b-5a) volí novou, ve které jsou zejm. litoměřický biskup hr. Václ. Sternberk, nejv. hofmistr Vil.Albr. Kolovrat-Krakovský a vicepresident komory Jan Fr. hr. Vrtba.

20) Desky zem. stav., č. 8, fol. P 2b-5a; P 21b-22a (sněm: 9.XII.1678 - 17.IV. 1679), Q 9b (sněm: 5.XII.1678-5.VI.1680) k tomu i P e k a ř.

to měl zřejmě i přední člen tehdejší české šlechty, nejvyšší kancléř Frant. Oldřich hr. Kinský, proslulý i jako obránce Balbínův,²¹⁾ který do těchto sporů vstoupil zřejmě jako třetí prostředkující činitel. Z jeho iniciativy vzešla pak katastrální reforma z l. 1683-84, která dosavadní berní systém v Čechách opět stabilizovala.

Sledujeme-li podrobně ve světle dobových dokumentů otázky, které se v průběhu diskuse o akcízích nejvíce uplatnily, vidíme, že český sněm měl tehdy především zájem o to, aby udržel svoji finanční pravomoc; jiné aspekty naznačených otázek, zejm. jak bychom asi dnes řekli - aspekty obecněji nebo teoreticky laděné a stejně tak i zřetele hospodářskopolitické se v jeho úvahách neobjevují téměř vůbec. Po tom, co bylo již řečeno o pobělohorském sněmovnictví, by nás to nemělo překvapovat. Nicméně určitou pozornost tyto přímé výpovědi pramenů vzbuzují i tak.

Stavové se na příklad, jak bychom asi nejspíše očekávali, nezabývali otázkou poměru přímých a nepřímých daní. Do značné míry je to vysvětlitelné tím, že nepřímé daně nebyly v dosavadním berním systému ničím neobvyklým.²²⁾ Ovšem i tak není možno se ubrániti určitému podivu, neboť nepřímé daně byly v dosavadním vývoji začasť spojeny právě s takovými tendencemi, které nesly již zcela otevřeně počest absolutistických zásahů do této oblasti.²³⁾ Současníci to však zřejmě tolik necítili, pokud tím nebylo současně dotčeno i právo sněmu daně vždy znovu schvalovat a pravomoc stavovských orgánů vést výkon berní správy.

Proto také v polovině sedmdesátých let stavy znepokojovala v první řadě skutečnost, že akcízy by mohly být zavedeny ne jen jako momentální výpomoc státní pokladně, nýbrž jako nový všeobecný prostředek, jenž by se zároveň stal trvalým základem nové berní soustavy. Výměna názorů mezi stavovskými orgány a dvorem se také soustřeďovala ponejvíce k tomu, zda má být berní reforma jen pouhé "remedium provisorium" či zda má jít o nový trvalý a tudíž i univerzální "modus contribuendi".²⁴⁾ Stavům, pro něž, pokud šlo o akcízy, bylo obojí svým způsobem stejně

21) P e k a ř, l.c., str. 40 a n.; o Kinském naposledy disertace K. Č e r n é - h o, František Oldřich Kinský a jeho podíl na zahraniční politice Leopolda I. do r. 1679, Praha 1952; stavům prospělo zřejmě i to, že r. 1679 padl po dlouhá léta všemocný prezident dv.komory hr. Sinzendorf - A. W o l f, Die Hofkammer unter Kaiser Leopold I., Wien 1853 (separát ze "Sitzungsberichte der philos.-hist. Classe der k. Akademie der Wissenschaften, XI. str. 440 a n.).

22) Stavové ovšem uvažovali o konkrétním poměru akcízů k nápojové dani - SÚA, ČDKM, I., č. 631 - zpráva komise zvolené na sněmu 1674-1675, sejm. bod 2. této správy.

23) V tomto ohledu je poučnou historie nápojové daně, o jejíž inkameraci byl učiněn pokus již r. 1657 - K a l o u s e k, l.c., str. 467, R e z e k, l.c., II. str. 215 a n.

nepřijatelným, bylo jasno, že nové "contribuování per accisas" by vedlo, kdyby se v budoucnu opravdu stalo všeobecným prostředkem berní politiky, nejen k úplnému zániku stavovského práva povolovat daně, nýbrž zároveň i k tomu, že takto vytvořený stav by skoncoval s dosavadním vlivem stavů na berní správu, která byla stále ještě uskutečňována tradičním způsobem stavovskými funkcionáři, tak řečenými berníky. V této věci nebyli ochotni ustoupit,²⁵⁾ a to patrně tím spíše, že v sedmdesátých letech měli za sebou již i první vážné zkušenosti s tím, co znamenaly zásahy panovnických orgánů do berní správy. Stačí tu snad připomenout v Čechách tehdy fungující úřad královských deputovaných nad pivním táceem a solí, který představoval v pobělohorské době jeden z vážných průlomů do stavovské berní správy a jehož významný představitel hr. J. Ant. Losi z Losimthalu,²⁶⁾ typický povýšenec v panovnických službách, náležel k nejvlivnějším a zřejmě i k nejméně oblíbeným osobám v zemi.

S tím vším souvisela úzce ještě jiná otázka, možno říci, otázka rozpočtového rozvrhu nových daní. Jak známo, spočívala berní pravomoc českého sněmu v této době nejen v tom, že sněm schvaloval celkovou výši daňového požadavku, jenž byl součástí sněmovní propozice, nýbrž i v tom, že se účastnil rozhodování, jak budou z této celkové kvoty uhrazeny jednotlivé potřeby přicházející v úvahu. Pojmy v té době vžitě a známé dobře i dnes z pramenů a z literatury - jako např. "militare", "camerale" apod., tedy pojmy rozpočtového charakteru - svědčí dobře o tom, jak významnou byla právě tato stránka berní pravomoci českého sněmu. Nelze se proto divit, že zejména v tomto ohledu doléhaly na stavy četné nepochybně i oprávněné obavy.

Jinak ovšem pro stavovskou taktiku, jakož i pro celkové ovzduší absolutismu, do něhož tyto projevy českého sněmu spadaly, bylo příznačným, že jejich obsahem nebyl otevřený odpor, nýbrž spíše snaha o

24) Tento rozhodující obrat zdá se spadat do l.1677-8 a souvisí zřejmě s tím, že deputace zvolená na sněmu 1676-7 nezačala pracovat - viz výše; dále SÚA, Stará manipulace - SM L 34, 29.X.1678.

25) K obojímu především usnesení sněmu z l.1675-6 (26.XI.1675-12. III.1676, fol. N 24-25), kde velký důraz kladen na fin. pravomoc čes. sněmu: "JCKM týž způsob sbírek oznámeným stavům, zdaliž neb jak by takový způsob sbírek v skutek uvéstí a ustanoviti chtěli, zcela a úplně při vůli jich zústaviti...ráčil"; dále správa komise zvolené na sněmu 1674-5 (CJMK, I., 1675, č. 631), sejm. bod č.4 a 6., kde se výslovně zdůrazňovalo, že dosavadní "modus contribuendi" byl převzat i po "ohavné rebelii"; sněm. usnesení z l.1678-9 (sněm: 9.XII.1678-17.IV.1679, fol. P 21b-22a) pak apodikticky tvrdí, že akcízy nemohou být vůbec ve skutek uvedeny.

26) Jan Ant. původně rytíř a posléze hrabě Losi z Losimthalu - k biografii arov. Ottův Slovník Naučný, sv. XVI.; není bez zajímavosti, že týž Losi, jehož kariéra, jak ukazují tituly, byla závratně rychlá, vybíral akcízy již v l.1645-6 (D o s k o ě i l, l.c., str.38).

diplomatickou okliku a vyjednávání. Stavové se snažili čelit zavádění akcízu jmenovitě tím, že věc oddalovali, uvádějíce rozmanité pochybnosti, často i velmi detailního a technického rázu.²⁷⁾ To vše pak úzce souviselo i s jiným již dotčeným stavovským požadavkem, totiž s požadavkem znovu ustavit hlavní komisi. Měla se tak nepochybně vzbudit fikce, že situaci v Čechách je třeba posuzovat celkově osobami dokonale obeznanými s domácím prostředím a nikoliv unáhleně ode dvora, tedy z míst, kde opravdový stav věcí není dostatečně znám a kde nemůže být brán náležitý zřetel ke skutečné berní problematice země.

Na tomto místě je třeba upozorniti ještě na jiný způsob argumentace, který se rovněž uplatnil v diskusi o zavedení akcízu a který tentokrát nevycházel z řad českých sněmovníků, nýbrž naopak z kruhů kolem dvorské komory, tedy z kruhů, které zavedení akcízu podporovaly. Zejména k dnešnímu badateli hovoří tato argumentace výmluvnou řečí. Návrh na zavedení akcízu byl totiž odůvodňován i tak, že nové daně by prý přinesly určité ulehčení těm třídám obyvatelstva, které jsou berními povinnostmi nejvíce zatíženy, tedy především poddaným sedlákům.²⁸⁾ Je samozřejmé, že význam těchto argumentů nelze v ničem přeceňovat. V berních a kamerálních tahačkách, jimiž se vyznačovaly dějiny státních financí v druhé polovině 17. a počátkem 18. století, se často ozývala rozmanitá tvrzení podobného druhu, upřímně míněná i přehnaná - např. neustále opakované nářky nad tím, že poplatníci byli zcela zruinováni již předchozími požadavky - která často nebrala vážně žádná ze zúčastněných stran. A přece řada okolností zdá se nasvědčovat tomu, že dotčená argumentace tehdy na sklonku sedmdesátých let mezi ně nepatřila. Určitý vykřičník tu představuje především selské povstání z r. 1680 samo; jsou tu však ještě i jiné, stejným směrem ukazující skutečnosti: na příklad na Moravě, kde akcízy byly skutečně dočasně zavedeny,²⁹⁾ máme k dispozici řadu dokladů, ve kterých se uplatňily podobné myšlenky ještě ostřeji formulované, a to zejm. zásluhou komorního prokuráto-

27) Mimo jiné pochybnosti o tom, jak akcízy vybírat (srov. i výše doklady v pozn. č. 25); k této argumentaci náleželo i tvrzení, že akcízy ze čtyřicátých let se neosvědčily: jejich výnos prý činil 197.541 sl. 56 kr. 3,5 d., z čehož na výběr připadlo 14.484 sl. 50 kr., takže skutečný výnos obnášel jen 180.357 sl. 6 kr. - CDKM I., 1675, č. 631 - zpráva komise z 1.1674-5.

28) K tomu především právě citov. zprávu sněm. komise; jinak odkazy na to i ve sněmov. materiálech ostatních např. ještě v usnesení z r. 1678 (sněm: 20.XII.1677-6.VI.1678, fol. P 2b-5a) nebo sněm. zápis z r. 1677 (sněm: 23.XI.1676-22.IX.1677, fol. O 9); podobná argumentace se objevila ostatně i při zavádění akcízu ve čtyřicátých letech, Desky zem. stav., č. 6, fol. L 7b-8.

29) V. H a u e r, Akcízy z nápojů a masa a daň z chovu dobytka v druhé polovině 17. stol., Věstník Matice Opavské, roč. 33-34 (1927-8), str. 1-22, H e i d l e r, op. cit.; ve zprávě z 1.1674-5 se sněm. komise (CDKM I., 1676, č. 631) odvolávala na to, že stavové v Čechách vyčkají, jak se akcízy na Moravě osvědčí.

ra Jiřího Bedřicha Schierla z Schierendorfu. Jiří Bedřich Schierl nebyl osobností jen lokálního významu. Měl blízko zejména k dvorské komoře, což napovídá zřejmě zcela jednoznačně, že podobné myšlenky se do Čech dostávaly ze stejného zdroje a že v kruzích kolem dvorské komory nebyly již tehdy žádnou vzácností.³⁰⁾

Tím příznačněji musí ovšem působit, že stavové v Čechách v době, kdy země počalo otřásat první velké selské povstání, se k této argumentaci chovali poměrně netečně. Nepokoušeli se jí ani příliš vyvracet ani s ní polemizovat. To však bylo, jak již víme, i jinak jádrem jejich taktiky. Stavové se snažili proto také všechna tato tvrzení spíše obejít a ulomit jim hrot, mimo jiné tím, že za nedostatek dosavadní berní praxe bylo prohlašováno nevyhovující rozlišování mezi úrodnými a neúrodnými (horskými) oblastmi.³¹⁾ Teprve sněm v r. 1681 se k akcízům znovu vrátil, zřejmě pod přímým dojmem z povstání. Ale i to byla tehdy jen pouhá planá slova. Naopak stavové použili této příležitosti znovu k tomu, aby ostře zdůraznili svoje zamítavé stanovisko³²⁾ a dovolali se svých berních svobod.

Stavům šlo tedy o jediné - uhájit svůj vliv na berní záležitosti; ke všemu ostatnímu byli slepí a hluchí. Navíc pak chtěli ze situace těžit v tom smyslu, že - alespoň dočasně - usilovali o ustavení orgánu, který měl být, podobně jako to později opravdu již činil zemský výbor, trvalou institucí při správě stavovských záležitostí a nahradit v tomto ohledu jen dočasně se scházející sněm. Význam všech těchto událostí kolem pokusu zavést do českého bernictví akcízy se dostává tak ještě do jiného světla; staví totiž badatele před řadu obtížných otázek, jejichž společným jmenovatelem je problém správného hodnocení. V duchu českých státoprávních tradic bylo by možno věnovat stavovskému úsilí o obhájení finanční pravomoci českého sněmu nepochybně řadu sympatií, patrně tím oprávněnějších, oč nesnadnější a obtížnější byl tento odpor pro tehdejší sněmovníky, determinované vedle podmínek, jež vytvářel panovnický absolutismus i svojí vlastní mentalitou oddaných služebníků dynastie. Ovšem naprostá omezenost jejich stanovisek, především pak

³⁰⁾ A. F i s c h e l, Zur Finanzgeschichte Mährens, Reformvorschläge unter Kaiser Leopold I., Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens, XXV., Brno 1923; Jiří Bedřich byl bratrem Christiana Julia Sch., rady dv. komory - k němu: t ý š, Studien zur österreichischen Reichsgeschichte: Christian Julius v. Schierendorff, ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josepha I. und Karl VI., Wien 1906.

³¹⁾ Unesení sněmu z r. 1677 (23.XI.1676-22.IX.1677, fol. 09-11); naproti tomu sněm. komise z r. 1675 připouštěla, že, kdyby se akcízy osvědčily pro chudé kontribuenty na Moravě, bylo by je možno zavést i v Čechách; dále P e k a ř, op.cit.

³²⁾ Unesení sněmu z r. 1681 (21.I.-12.XI.1681), fol. Q 24b.

jakýkoliv nedostatek posuzovat tyto věci jinak než jen skupinově sobecky, obrací naši pozornost zároveň jiným směrem, totiž tam, odkud vycházely snahy o berní reformu, které stály ideově nepochybně na vyšší úrovni. Tuto vyšší úroveň představovalo na prvním místě právě nastíněné hospodářskopolitické posuzování těchto otázek v duchu tehdy pokrokového kameralismu, který v Rakousku dostával v té době již i první aktivní merkantilistické hospodářské politiky. Nahlíženo z těchto pozic byl tedy konflikt v sedmdesátých letech nejen sporem mezi panovníkem a dozrívajícím feudálním stavovstvím, nýbrž ještě i něčím jiným: sporem mezi šlechtou, která na dané otázky nedovedla pohlížet jinak než s hlediska velkostatkářských pozemkových vrchností a mezi vrstvou byrokratických funkcionářů, uplatňujících nazírání již jiné. V jistém smyslu je tedy tento spor i jakýmsi předznamenáním opozičních akcí českého stavovského sněmu, spadajících ovšem do doby daleko pozdější, jako byla protijosefinská dezideria z r. 1790. I tehdy se ve stavovských požadavcích setkáváme s podobnou dvojnázností: na jedné straně se obhajují stavovská práva a státoprávní postavení sněmu, na druhé straně se uplatňují sobecké zájmy.

Berní rula a zvláště pak akcízy nebyly v druhé polovině 17. století jedinou příležitostí, kdy se do popředí pozornosti dostala finanční pravomoc českého zemského sněmu a kdy mohl na ni být položen patřičný důraz. Zasluhu o to, že ještě jiné cesty vedly k podobnému cíli, měl činitel, od kterého bychom to na první pohled očekávali nejméně - totiž duchovenstvo, přesněji řečeno duchovní stav. Co přineslo vítězství na Bílé hoře právě těmto kruhům, není zajisté třeba připomínat. Jedním z takovýchto zisků - a to zdaleka ne tím nejmenším - byla i změna stavovské zemské ústavy v tom smyslu, že duchovenstvo se stávalo opět jedním ze zemských stavů a že tedy jeho nejvyšší představitelé - což platilo o biskupech v čele s pražským arcibiskupem, dále o reprezentantech významných kapitul a opatech některých starých klášterů - zasedali na českém sněmu, tvoříce duchovní stav, který v pořadí jednotlivých stavů byl postaven dokonce na první místo, tedy před světskou šlechtou. V praxi to znamenalo, že poslední prelát měl na sněmu přednost před nejvyššími šlechtici. V tehdejší době, která tolik cenila podobné prerogativy, to nebylo jistě málo.

Tento nový činitel v české stavovské pobělohorské společnosti se však poměrně rychle vpravil do nových poměrů a počal hrát i významnou úlohu všude tam, kde se uplatňovala finanční pravomoc českého zemského sněmu. S předními preláty setkáváme se tak především mezi zemskými

berníky a ještě více snad tato jejich úloha vynikla v průběhu katastrálních prací na berní rule. Napomáhaly tomu samozřejmě majetkové interesy církevních institucí. Záhy se tu však začaly objevovat zřejmě ještě i jiné zájmy, opírající se bezpochyby o širší základnu ochrannou otázkami obecnějšího dosahu.

Jak dalece právě tyto motivy nabyly, posléze vrchu, tomu nasvědčují události, spadající k samotnému konci století, do počátku jeho posledního desetiletí, tedy do devadesátých let. Byl to tehdy dokonce sám pražský arcibiskup, který vystoupil v r. 1692 na půdě českého sněmu velmi rozhodně proti snaze panovníka ukládat daně přímo a nezachovávat přitom žádné další ohledy.³³⁾ Bezprostředním popudem k tomu bylo vypsání nové zvláštní daně z hlavy, tedy daně svým dopadem ne nepodobné akcízům. Přesto, že tento konflikt neměl dlouhého trvání, doprovázela jej přece jen řada zajímavých okolností, které mu propůjčily svéráznou atmosféru a zasluhují proto povšimnutí.

Pražským arcibiskupem byl tehdy totiž příslušník starého domácího panského rodu, Jan Bedřich z Valdštejna, jinými slovy tedy nositel jména, které jistě ještě stále mohlo mít v úších vídeňského dvora zvuk nad jiné problematický. Nadto byl tehdejší arcibiskup člověkem hluboce nábožensky cítícím, ochotným hájit kdykoliv nesmlouvavě zájmy církve. Charakteristickým rysem dotčených událostí byla dále i skutečnost, že stanovisko duchovního stavu³⁴⁾ zůstalo osamoceno a že ostatní stavové, tj. tedy především vyšší šlechta, se s ním neztotožnili. Celý konflikt měl tak tedy za následek jen to, že arcibiskup uvalil na sebe panovníckou nemilost, jež mu vynesla i poměrně ostrá napomenutí doprovázená neméně ostrými pohrůžkami.³⁵⁾ Nezbylo mu také než se podrobit, ač od úplného pokoření ho zřejmě ochránila brzká smrt. I po ní však trvaly ještě některé represálie se strany vládních míst, uplatněné vůči pražské kapitule, která byla se svým arcibiskupem pochopitelně solidární. Jistě ne také náhodou se novým arcibiskupem stal příslušník rodu, o jehož služebnické věrnosti vůči dynastii nebylo pochyb.³⁶⁾

33) Zmínky o tomto sporu srov. u K a l o u s k a, l.c., str. 467 (v pozn.) a u P e k a ř e, l.c., str. 77; dále: V. B a r t ů ň e k, "Profily pražských arcibiskupů", Praha šest set let církevní metropolí, Praha 1944, str. 80, který však nehodnotí správné opatření učiněná proti arcibiskupovi; jinak nejlepší informaci o těchto událostech podává reskript z 26. února 1694 (viz. níže) a sněmovní akta v SÚA SM L 34, 1693, zejména reskript z 31.XII.1692-16.I.1693 zasláný nejv. purkrabímu hr. Ad. Vrat. Sternberkovi.

34) Z duchovního stavu zůstal stranou jen maltézský velkopřevor (srov. reskr. z 26.II.1694); - není bez zajímavosti, že v téže době vedl tento hodnostář spor o svoje místo na sněmu (SM L 34, 1693); T o m e k, l.c., str. 40 naopak usuzoval, že odpor nebyl omezen jen na duchovní stav.

35) K nim náležela především pohrůžka, že arcibiskupovo jednání by mohlo být považováno za "crimen laesae Majestatis" - srov. reskr. z 26.II.1694.

Na prvý pohled by se tedy mohlo zdát, že celý konflikt byl podbarven jen osobními či skupinovými zájmy českého duchovenstva. Opravdu také stížnosti na porušování domnělých imunit se v něm ozvaly.³⁷⁾ I to by tedy mohlo podporovat zdání, že nešlo o nic jiného, než o jeden z drobných rozporů mezi státem a církví, jakých bylo i v tomto období, třebaž stát jinak postupoval v nejužší shodě s církevními místy, celá řada, nevyjímaje ani úroveň nejvyšší - poměr ke kurii. A přece mnohé nasvědčuje tomu, že takovéto vysvětlení samo o sobě neobstojí. Ukazuje na to již tón citovaných dokumentů. Kromě toho to bylo však i samo dvorské okolí panovníkovo, které podobný rámec výslovně odmítalo. I když jistě i tady musíme počítat s tím, že rozhodovala snaha využít tendenčně této příležitosti, je přece jen pozoruhodné, že právě tento spor měl posloužit za záminku, aby byl pokořen nejen odbojný prelát, nýbrž aby současně bylo i doktrinálně likvidováno stavovské právo povolovati daně. Jak na to správně poukázala již starší literatura, byla v reskriptu z 26. února 1694,³⁸⁾ jímž byl spor uzavřen, zdůrazněna hlediska, která svým jednoznačně absolutistickým rázem znicotňovala každý nárok stavů, na to, aby vyslovovali souhlas s ukládanými daněmi. Bylo to tedy v očividném rozporu s Obnoveným zřízením a překračovalo to vlastně i daleko rozsah původního sporu. Co je pak rovněž charakteristické, je skutečnost, že dvůr byl ochoten současně i ustupovat a přesto, že proklamoval absolutistickou koncepci daňové politiky, neodvážil se ji aplikovat v praxi.³⁹⁾ Teprve o něco později - od r.1699- a to již zcela jinými cestami, jak o tom bude ještě příležitost hovořit, byl učiněn pokus o nové přetvoření systému státních financí.

36) A. P o d l a h a, Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII., do počátku století XIX., I.1, Praha 1917, str. 3-4 - šlo zejm. o správu arcibiskup. statků kapitolou v době sedisvakance; příbuzný nového arcibiskupa byl v l.1694-1700 presidentem dv. komory - W o l f, l.c., str.7.

37) Reskript z 31.XII.1692 (A. P o d l a h a, Excerpta ex Francisci Barton scripto "Phosphorus Auctus", Praha 1915, Editiones archivii et bibliothecae S.F. Metropolitani Capituli Pragensis, II., str. 57-58), jímž císař poprvé napomínal Valdštejna; z reskriptu vyplývá, že arcibiskup hrozil nejv. úředníkům církevními tresty; jinak svl. rekrp. z 26.II.1694.

38) Reskript otiskl J. Č e l a k o v s k ý, Postavení vyslaných královských měst na sněmích českých, Časopis Musea král. českého, XLII I. (1869), str. 150 a n. v pozn.;k jeho absolutistickému obsahu: K a l o u s e k, l.c., str.467, P e - k a ř, l.c., str. 78; finanční pravomoc sněmu odvisí prý podle znění reskriptu jen od "pouhé milosti", neboť králi přísluší "absolutam exercitium supremae regiae jurisdictionis in publicis tributis"; podobně i reskript z 31.XII.1692 (P o d l a h a, Barton, str. 57): "... dass Wir solche nicht per modum eines landtäglichen Postulati, sondern jure nostro regio gnädigst abheischen lassen...".

39) T o m e k, l.c., str. 40 uvádí, že, ač na sněmu r.1693 bylo prohlášováno, že nová dan se ukládá "jure absoluto regio extradietaliter", byl zároveň nabízen

Události, jichž se stal svědkem český sněm v l. 1692-94, nelze tedy považovat jen za osobní konflikt sebevědomého hierarchy s představiteli státní moci. To se stane pak plně zřejmým, uvědomíme-li si, že právě v této době, tedy v druhé polovině 17. stol., kdy všude v Evropě vrcholil panovnický absolutismus, nebylo vzácností, že církevní autority se snažily i teoreticky oponovat absolutistickým ambicím státu, odvolávající se přitom i na berní otázky, zejm. na řádné ukládání daní. Z představitelů církevní učenosti se tak stávali nejednou přímí či nepřímí obhájci starých stavovských práv.

Není snad třeba obšírně zdůrazňovat, že to byly v první řadě etické představy, prostředkované a uplatňované na půdě tak řečené morální teologie, které v tehdejší světě měly mimořádně velkou váhu. Teologové, zabývající se těmito věcmi, všímali si začasné nejrůznějších stránek soudobého života, takže jejich díla jsou dodnes vítaným pramenem, v němž se zrcadlí celá řada vztahů jinak těžko postižitelných. Je např. dobře znám vliv podobných představ na hospodářský život, jakož i na některé otázky politické. Zkoumáme-li ve světle těchto morálně teologických doktrín vývoj tehdejší daňové etiky, je příznačné, že právě kolem poloviny 17. stol. dochází k tomu, že striktní etická hlediska, která dříve zavazovala věřící, aby poslušně a bez jakékoliv výjimky plnili svoje berní povinnosti vůči státu, jsou opouštěna.⁴⁰⁾ Naopak v církevně morální literatuře se v této době objevují stanoviska nová, daleko laxnější, která dávají poměrně značné možnosti svědomí poplatníka a zbavují ho zbytečných skrupulí, pokud šlo o plnění daňových povinností. O tom, že tyto názorové změny souvisejí s rozvojem daňových nároků absolutistického státu nemůže být pochyb.

Pro naše české poměry pak tento obraz doplňuje příklad nad jiné zajímavý. Jeden z nejčelnějších představitelů pobělohorské rekatolizace, jezuitský teolog španělského původu a dlouholetý akademický funkcionář pražské university, Roderigo de Arriaga, považoval za nutné, když hovořil ve svých pracech o otázkách daňové etiky položit důraz na to, že v Čechách je třeba k ukládání daní stavovského souhlasu.⁴¹⁾ Přitom třeba uvážiti, že jesuité, ač jejich řádové instituce měly v Če-

i její výkup, ke kterému také později skutečně došlo; reeskript z r. 1694 byl tedy vlastně již planým vyhrožováním po té, co nejdůležitější věci byly vyřízeny.

40) Fr. H a m m, Zur Grundlegung und Geschichte der Steuermoral, Trier 1908, str. 368 a n. a str. 224.

41) R. de A r r i a g a, Disputationes theologicae, Antwerpy 1644, str. 262, n. 39 si klade otázku "In legibus tributariis cur consensus consiliariorum sit necessarius et non in aliis...."; na str. 267, n. 63 pak výslovně uvádí: "In Bohemia requiritur consensus Regni pro impositione novarum contributionum" - z theolog. literatury se opírá nejvíce o Suarezze, Vasquezze a Sanchezze.

chách více jak značný majetek, neměli zároveň vlastní sněmovní zastoupení. Arriagova argumentace tu tedy směřovala nejen do vlastních církevních řad, nýbrž zřejmě i k podpoře práva šlechtických stavů, což je přirozené, neboť jesuité byli často zpovědníky předních šlechticů. Ještě jasněji pak na morální relativnost daňových povinností ukázal na konci století pražský františkánský teolog Amandus Hermann.⁴²⁾

Vrátíme-li se nyní od sporu, v němž se angažovali preláti, k obecným souvislostem, je možno říci, že pro stavovský odpor proti útokům na berní pravomoc českého sněmu bylo patrně nejcharakterističtější to, že stavové odmítali brát na vědomí tu část těchto pretensí, jež měla vysloveně hospodářskopolitický ráz. Ignorovali tak, ba zavírali oči před tím, co stoupenci navrhovaných opatření považovali za významné sociální důsledky, tedy zejména před myšlenkou usilující o spravedlivější rozvržení daňového břemene. Co byli stavové nejvýše ochotni přijmout, byly některé drobné korektury dosavadního berního systému; v žádném případě se však nechtěli vzdát svých berních výsad. Jejich stanovisko bylo tedy nejen skupinově sobecké, nýbrž i krátkozrace konzervativní, neboť nedovedlo proti tomuto způsobu argumentace postavit jiný.⁴³⁾ V době, kdy se rodily již základy hospodářské politiky, která se pomocí merkantilismu snažila uvést do určité rovnováhy kamerální a berní nároky státu s určitou perspektivou hospodářského vývoje, to jistě něco znamenalo. Jak dalece byl tento stav v Čechách, a to nejen mezi šlechtou, hluboce zakořeněn, to naznačuje vedle otázek právě nastíněných i všeobecná úroveň tehdejšího hospodářského myšlení. Byla to mimo jiné soudobá ekonomická literatura, která to ukazuje nejlépe. Její hlediska - ať již šlo o vrchnostenské instrukce či skutečné knižní příručky - byla v podstatě jen hledisky směřujícími k tomu, jak nejlépe a nejúspěšněji hospodařit v rámci panského dominia.⁴⁴⁾ Hospodářské a hospodářskopolitické představy byly tedy určovány jednostraně ekonomickými potřebami šlechtického velkostatku a každá širší a velkorysej-

42) A. H e r m a n n, *Ethica sacra speculativo-practica*, Herbipoli 1698, str. 72: "Imperator, reges, aliique principes supremi non possunt revocare privilegia exemptionum a gabellis et tributis cocessa a praedecessoribus suis..." (což je zřejmě reakce na české události z l. 1692-4 a zejm. na tvrzení o daňových imunitách duchovních - viz výše pozn. 37); dále str. 73: "Coram Deo non obligantur subditi ad solvendas gabellas et tributa, quando probabiliter non constat ea esse iusta, aut ex justa causa imposita; secus est si non haberent probabiles rationes judicandi tributa imposita esse iniusta..."

43) P e k a ř, l.c., str. 38-39 - soudil, že bída českých poddaných byla mimo jiné i důsledkem stavovské politiky, která spatřovala v zavedení pozocných daní ohrožení stavovských svobod.

44) V. Č e r n ý, *Hospodářské instrukce*, Praha 1930, na řadě míst.

ší úvaha jim byla naprosto cizí, a to i tehdy, šlo-li o jinak významný předmět aristokratických zájmů, o otázky daňové a finanční pravomoc sněmu.

Tento stav se počal měnit teprve od konce století a souvisel s poměrně dlouhodobým hospodářskopolitickým úsilím, které poznamenalo prvou třetinu následujícího století, a které se odrazilo i v administrativní oblasti (komerční kollegium). Ačkoliv iniciativa i tady vycházela ode dvora a ačkoliv jejím smyslem nebylo nic jiného než fiskální zájem panovníkův, je přece jen třeba říci, že zásluhou určité skupiny vysokých funkcionářů zemské správy, tedy určitých šlechtických kruhů, které se v Čechách daly do služeb tohoto proudu, se v jeho rámci ještě tolik nemohly uplatnit centralizační tendence, kterými byla poznamenána doba o něco pozdější. Dokonce do rámce tohoto náběhu k jakémusi "českému zemskému merkantilismu" spadala i poslední kapitola boje o akcízy.⁴⁵⁾ Stavové sice i tentokráte uhájili svoje pozice, bylo to však vzhledem ke změnám, které měly přijít v následujících desetiletích, vítězství více jak Pyrrhovo.

Jestliže se tedy setkáváme v Čechách s projevy vlastní domácí hospodářskopolitické iniciativy v souvislosti s berními otázkami poměrně velmi pozdě, pak ovšem je třeba zároveň i poukázat na to, že tu existovaly určité výjimky, které spadají dokonce ještě do 17. stol. Společné pro ně je to, že šlechtické kruhy - na rozdíl od počátku následujícího století - v nich žádnou úlohu nehrály. K nim náležejí asi některá stanoviska české komory, která, ač šlo o úřad se starou absolutistickou tradicí, hájila, jak se zdá, v ledasčems odchylné zřetele od zásad vycházejících z vídeňského centra, tedy především z komory dvorské. O vývoji české komory však v této době víme příliš málo, takže v tomto směru je možno vysloviti sotva více než jen pouhé domněnky. Za pravděpodobné je však možno považovat, že berní otázky a snad i určité benevolentnější stanovisko k finanční pravomoci českého sněmu, tu mělo svoje místo.⁴⁶⁾ Zato o jiném, svým způsobem ještě pozoruhodnějším případě jsme informováni zevrubněji: byly to snahy pozvednout obchodní styk v Čechách na evropskou úroveň pomocí rozsáhlých regulačních akcí a pomocí splavnění vltavského toku. Ústřední postavou těchto snah, jak je dobře známo, byl strahovský opat Kryšpín Fuk z Hradiště.⁴⁷⁾ I když

45) Bylo to zavedení tzv. všeobecné "akciscolecty" od r. 1709 (všeobecný akcizní řád z r. 1708), jejíž správu vedla však stavovská deputace a která byla již v r. 1714 odstraněna - P e k a ř , l. c., str. 61.

46) P - l a c h t, l. c., str. 75 se zmiňuje např. o jistém odporu či nechuti čes. komory k plánu zavést v čtyřicátých letech akcízy a zejména pak také o netajené škodolibosti, když tento plán nemohl být hned prosazen.

47) C. S t r a k a , Svatojánské proudy a splavnění horní Vltavy, Praha 1924.

jistě nelze spojovat bez dalšího Fuka jako preláta s arcibiskupem Valdštejnem, je přece jen v jistém smyslu nápadnou právě tato jeho aktivita jako příslušníka duchovního stavu a sněmovního funkcionáře, a to zejména proto, že v neposlední řadě šlo o otázky dotýkající se úzce i státních financí a berní politiky.

Obraz, který nám tedy skýtá vývoj finanční pravomoci českého zemského sněmu v pobělohorském období, je na prvý pohled daleko barvitější a pestřejší, než nakolik by se snad zdálo na podkladě vžitých poznatků. Zdaleka tu nešlo jen o monotónní nehybnost a strnulý rozklad. I tady - jak ostatně ani jinak nemohlo být - nebyl vývoj stínovou hrou, nýbrž byl pln rozporů, jejichž intenzitu je ovšem třeba měřit rámcem doby bez jakéhokoliv srovnávání s vývojem předbělohorským; to také správně cítili naši předkové, když se před sto léty uprostřed svého státoprávního boje, dovolávali právě této stránky pobělohorského sněmovnictví.

ZUR FINANZKOMPETENZ DES BÖHMISCHEN LANDTAGS IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERTS

Valentin Urfus

Der böhmische ständische Landtag hatte fast von Beginn seiner Entwicklung an eine verhältnismäßig weitgehende Befugnis, deren wichtigen Bestandteil das Steuerbewilligungsrecht der Stände bildete. Dieses Rechtes ging der Landtag nicht einmal nach der Niederwerfung des böhmischen Ständeaufstandes am Weissen Berg im J. 1620 verlustig, als seine Kompetenz sonst sehr wesentlich (durch die Verneuerte Landesordnung aus dem J. 1628) eingeengt wurde. Die Finanzkompetenz (d.h. nicht nur die Verwaltung der Landesfinanzen, sondern vor allem das Steuerbewilligungsrecht) kann so in der zweiten Hälfte des 17. und auch noch im 18. Jahrhundert als Beispiel dafür dienen, wie eine mit ihrem Ursprung in die Periode des Ständestaates fallende Institution auch weiterhin unter den neuen Bedingungen fortlebte, die ihr durch den Absolutismus der habsburgischen Herrscher nach der Schlacht am Weissen Berge bestimmt wurden. Dass dies ein wesentlich eingeengtes Leben war, das nicht mit der vorhergehenden Periode zu vergleichen ist, bedarf keiner besonderen Bemerkung. Um so charakteristischer und typischer waren allerdings alle Erscheinungen, die damals das Ziel verfolgten, das Steuerbewilligungsrecht der Stände gegenüber der üblichen absolutistischen Verwaltungspraxis hervorzuheben. Das böhmische Beispiel ist auch deswegen belehrend, weil der Absolutismus des Herrschers nach dem militärischen Sieg am Weissen Berg mit einem Schlag zur Durchsetzung gelangte und der Sieger also ausserordentlich günstige Bedingungen dafür hatte, sich mit den ständischen Rechten aus der früheren Zeit auseinanderzusetzen. Obgleich der Adel, der in Böhmen in der zweiten Hälfte des 17. Jh. am Landtag teilnahm, aus ergebenen Anhängern der Dynastie bestand, zögerten die böhmischen Landtagsteilnehmer mehrmals nicht, sich auf ihre Finanzkompetenz zu berufen. Dies ist begreiflich, wenn wir uns vor Augen halten, dass damals die finanziellen Anforderungen des Hofes ständig anstiegen. Die auf den vorhergehenden Seiten publizierte Abhandlung, deren Inhalt in diesem Resümee zusammengefasst wird, befasst sich mit zwei derartigen Fällen, wo die Bedeutung der Finanzkompetenz des böhmischen Landtages besonders in dem Vordergrund trat. Im ersten Fall handelte es sich um die Frage der sog. Akzisen, also indirekten Steuern, die von verschiedenartigen Bedarfsartikeln und Alltagsgegenständen erhoben wurden. Die Einführung der Akzisen hätte im wesentlichen das Ende des ständischen Steuerbewilligungsrechtes bedeutet. Umgekehrt versprach sich der absolutistische Staat davon eine Sanierung seiner Finanzen und eine gleichmäßigere Verteilung der Steuerlast. Der Widerstand der Stände gegen die Akzisen war an der Wende der siebziger und achtziger Jahre des 17. Jh. konzentriert. Er war da-

mal offenbar um so grösser, als die Stände vorher bereits einmal die Akzisen vorübergehend bewilligt hatten, und zwar hart am Ende des Dreissigjährigen Krieges, als sie als Anhänger der Dynastie um das Schicksal der kaiserlichen Waffen bangten. Der ständische Widerstand in den siebziger Jahren hatte Erfolg: der Hof trat einen Rückzug an, führte die Akzisen nicht ein und respektierte die Finanzkompetenz des Landtages. Zum zweiten Mal gelangte die Frage der Finanzkompetenz des Landtages auf das Programm kurz nachher, am Beginn der neunziger Jahre des 17. Jh. Damals stellte sich sogar der Prager Erzbischof, Johann Friedrich von Waldstein, also der bedeutendste Prälat im Lande und zugleich Anführer des ersten Standes, d.h. des Klerus, im Landtag gegen die finanziellen Forderungen des Hofes. Der Hof zwang zwar den widerspenstigen Hierarchen zum Gehorsam, war aber gezwungen die Finanzkompetenz weiterhin zu respektieren. Dies war um so charakteristischer, als gerade im Verlaufe dieses Streites seitens des Hofes eine rein absolutistische Doktrin geltend gemacht wurde, die bezüht war, jedwedes Steuerbewilligungsrecht der Stände in Abrede zu stellen, und die die Uneingeschränktheit der absolutistischen Herrschergewalt betonte.